

Jens Lange til Rødkilde – En iværksætter i 1700-tallet? - tidlige landboreformer på Sydfyn

Af stud.mag. Christina Franck

Det fortælles om Jens Lange, at han var en grov mand. Hans primære mål var at udpine sine fæstebønder mest muligt. Han tvang bønderne til at udflytte deres gårde, og han var ikke sen til at lade sin ridepisk synge over deres rygstykker.

En retssag mellem fæstebønderne på Rødkilde og Jens Lange gav næring til denne opfattelse. Rets-sagen var rejst af fæstebønderne imod den urimelige mængde hoveri, som de mente Jens Lange pålagde dem. Bønderne tabte sagen, men retssalen har været en begivenhedsrig slagplads. Jens Lange spyttede og råbte bandeord efter dommeren og fik til svar et halvt pot tobak tilbage i hovedet. Retssagen har uden tvivl været medvirkende til, at Lange siges at gå igen på Rødkilde. På jævndøgnsnætter¹ ser man Langes

skygge jage af sted over Rødkildes jorder, lyden af en hestevogn på gårdspladsen og en heftig hundeglam-men høres. Jens Lange var uden tvivl en krævende mand, men hvorfor? Hvad var hans motiver og grunde til at drive sit landbrug, som han gjorde?

1700-tallets økonomiske kår

I 1660 fik et voksende borgerskab muligheder, som de ikke havde haft tidligere. Borgerskabet havde den kapital, som staten manglede. Svenskekrigene i 1600-tallet og Store Nordiske Krig fra 1700-1720 havde efterladt riget i finansiell storkrise, og da en landbrugskrise ramte Danmark i 1730'erne, var katastrofen uafvendelig. Ved enevældens indførelse i 1660 fik enkelte rige borgere, som havde støttet kongens parti imod adelen, mulighed for titel og gods, hvilket før var forbeholdt adelsstanden. Staten solgte ud af krongodset, og køberne var ofte rige borgerlige.

Jens Langes tidlige år

Jens Lange blev født i 1707 som søn af en ladefoged i Sorø. Lange var ved fødselen næppe mærket til at ende som godsejer, dertil var udgangspunktet for øko-

Rødkilde, som det tog sig ud godt 50 år efter Jens Langes ejertid. Prospekt udført af Ferdinand Richardt og udgivet i 1845.

I 1725 erhvervede købmand Johan Lehn Hvidkilde af Kronen for den gæld som Kronen skyldte Johan Lehn. Hvidkilde Hovedbygningens midterfløj er fra ca. 1550, genopført efter nedbrænding under grevens fejde. Johan Lehn bekostede fra 1725 en ombygning og udvidelse af huset, med nye sidefløje og mansardtag, således at det i 1742 fremstod som et rent barokpalæ. Hvidkilde ejes i dag af efterkommere af Johan Lehn. Foto: Christian greve Ahlefeldt-Laurvig-Lehn.

nomisk ringe. Lange havde gennem sin opvækst lært at omgås fæstebønder og kendte til de måder, hvorpå f.eks. hoveriet blev forsøgt undgået. Han havde hørt fæstebøndernes beklagelser over godsejeren, og han kendte til deres familieforhold, husførelse og prioriteter. Lange blev ridefoged for Johan Lehn på godset Hvidkilde. Johan Lehn ejede også Rødkilde Gods, og det fortælles om Jens Lange, at han overtog Rødkilde ved list og bedrag.

Købet af Rødkilde Gods

Langes køb af Rødkilde har givet anledning til en af de mange grumme fortællinger, som går om ham. For at drive Rødkilde og for bedre at kunne holde styr på bønderne mente Jens Lange, at han ville stå sig bedre, hvis han – rent proforma – havde skødet på ejendommen og ikke bare var en udsendt ridefoged fra Hvidkilde. Johan Lehn føjede sin ridefoged, men opdagede snart, at han var blevet narret. Da han kom

til Rødkilde for at bese sin ejendom, smed Jens Lange ham ud under henvisning til, at det var Langes navn, som stod på skødet.

Rødkilde kendes tilbage fra 1300-tallet. Gården var fra 1460'erne hjem for den magtfulde Hvideslægt, men derefter forfaldt godset. Rødkilde blev flere gange solgt på auktion, og i 1732 købte Johan Lehn godset. De mange auktioner vidner om, at Rødkilde har været meget vanskelig at få til at give overskud. I 1736 overtog Lange Rødkilde, da han købte godset for i alt 14.700 rigsdaler, af hvilke han havde lånt 12.000 og betalt resten i udbetaling.² Til grund for historien om Langes tvivlsomme køb af godset kan ligge, at Rødkilde havde været på auktion en del gange, hvilket kunne forklare, at bønderne var svære at styre. Godset manglede således den kontinuitet i ejerrækken, som opstår ved en families mangeårige residens på samme sted, og det kunne skabe god grobund for rygtedannelser. Men sandheden er, at fortællingen om Langes snedige overtagelse af Rødkilde ikke har meget på sig.

At Jens Lange skulle få en højere autoritet ved ikke kun at være ridefoged lyder også lidet sandsynligt. En ridefoged stod for den daglige drift af godset. Godsejeren boede normalt ikke på godset i mere end et par måneder i sommerperioden. Derfor er det lidet sandsynligt, at Danmarks fæstebønder har vidst, hvordan deres lokale godsejer så ud, endsige mødt ham personligt. En ridefoged var derfor godsejerens stedfortræder og for langt de fleste fæstebønder den nærmeste kontakt, de nogen sinde fik med deres godsejer. Derfor må man med rimelighed formode, at Jens

Lange som udgangspunkt blev opfattet som sådan, uagtet at han til daglig havde sin gang på Hvidkilde. Lange købte altså fuldt lovligt Rødkilde d. 13. januar 1736. Det interessante er, hvordan Lange finansierede købet. De lånte 12.000 rigsdaler skulle betales tilbage inden for ti år.³ Lange havde altså ti år til at få det i generationer forsømte gods på fode, ellers ville det betyde personlig fallit for ham. Lange valgte derfor at tage nye landbrugsmetoder i brug på Rødkilde.

Jens Langes reformer på Rødkilde

I 1720'erne og 30-erne var Danmark præget af den værste landbrugskrise siden middelalderen. Krisen var opstået i kølvandet på 1600-tallets høje skatter i landbruget efter Svenskekrigene. Det blev ikke bedre, da Danmark efter Store Nordiske Krigs afslutning i 1720 havde krigsomkostninger på 4 millioner kroner. Kongemagten valgte derfor at hæve skatterne samt lægge skat på den ellers skattefrie hovedgårdsjord, hvilket førte til, at mange godser, ligesom Rødkilde, blev solgt. I 1740'erne indtraf desuden en voldsom kvægstygge, hvilket forårsagede store problemer i landbruget. Sideløbende med krigsskatter og kvægstygge indtraf også store vanskeligheder med at få afsat dansk korn, da især England havde langt lavere salgspriser. I forsøg på at komme krisen til livs blev der i 1755 givet tilladelse til, at alle kunne skrive forslag til løsninger på landbrugets problemer.⁴

Jens Lange nedskrev sine udførte tiltag på Rødkilde i skriftet „Tanker om Land-Væsenets beste Indretning og deraf flydende Nytte, grundede paa Erfarenhed, for-

fattet d. 5. febr. 1759“. Han skriver, at han begyndte at dyrke hovedgårdsjorden efter overtagelsen af godset i 1736. Tiltagene har derfor, ifølge Jens Lange, taget godt og vel seks år.⁵ I den skrivende stund var fæstejorden ikke opdyrket efter de nye ideer, men tankerne, som lå til grund derfor, må have været i sin vorden allerede i slutningen af 1730'erne, da de på mange måder var en gentagelse af tiltagene på hovedgårdsjorden.

„Tanker om Land-Væsenets beste Indretning og deraf flydende Nytte, grundede paa Erfarenhed, forfattet d. 5. febr. 1759“

Jens Lange opfattede både jord og fæstebønder som sine ressourcer. Han ønskede, at fæstegårde skulle være ens i størrelse⁶ – ca. 5 tdr. hartkorn.⁷ Dette ønske havde flere årsager. Ens størrelser gjorde gårdene nemmere at administrere, og ens gårde, kunne man forvente, gav samme afkast og kunne fæstes.⁸ Den ideelle størrelse fæstegård var derfor ikke større, end at den kunne drives ved et familiebrug, mente Lange. Fæstebonden og fæstekonen havde mere ansvar overfor driften, hvis de skulle gøre arbejdet selv. Landbruget manglede grundet krigstiden karle på gårdene, og hvis en enkelt familie med to børn og to voksne kunne drive en fæstegård, kom man samtidig folkemanglen til livs. Fæstegården skulle give afgrøder nok til at kunne ernære fæstebonden og hans familie, men det ville samtidig bringe en anden stor fordel med sig for den enkelte godsejer. Med til fæstebondens forpligtelser hørte hoveri.⁹ Hoveriet var ofte forhadet blandt fæstebønderne, da det tog tid og overskud fra deres

fæstejord. Hvis fæstegårdene ikke var større end 5 tdr. hartkorn, ville gården have en sådan størrelse, så der blev mulighed for at tilbringe flere timer på hovedgårdsjorden uden, at fæstejorden blev forsømt.¹⁰ Det var på Langes tid ikke tilladt at lave reformer på fæstejorden, kun på hovedgårdsjorden, hvad Lange gjorde i stor stil. Til dette formål ville det have været en fordel for ham, hvis han havde kunnet få flere hoveridage fra godsets bønder. Langes overtagelse medførte et opdyrket overdrev og en forøget besætning fra 100 til 250 malkekøer.¹¹ Det betød i praksis, at Rødkildes bønder skulle lave nye hegn og indhegninger, køre tung mosejord op for at fylde overdrevet¹² og sprede gødningen fra 250 køer på hovedgårdens marker. Alt sammen et meget tungt arbejde, som har medført øget hoveri. Bønderne havde regnet sig frem til, at de havde i alt 173 hoveridage på et år.¹³ Det er intet under, at Rødkildes bønder har følt sig presset og anlagt sag om det øgede hoveri imod Lange 1769. Bønderne tabte sagen, og det har næppe forbedret forholdet mellem godsejer og bønder.

I 1781 lykkes det Lange at få indført de ens fæstegårde og gennemført femvangsbruget, da reformer på fæstejorden blev tilladt. Det er tydeligt, at Lange har tilstræbt ensartetheden på Rødkilde. Fæstegårdene havde ikke blot samme størrelse, men præcis samme udseende.¹⁴ Men det ensartede stoppede ikke ved gårdene: også Rødkildes fæstebønder blev set som en gruppe ens ressourcer. Rent praktisk var der ifølge Lange en hovedregel, når fæstegården skulle fæstes ud: Det var klogest at vælge den mindste og mest

ubetydelige mand. Han ville være mere tilbøjelig til at arbejde hårdt, da han ville ønske at vise sit værd og evne til at bestride arbejdet. Med andre ord mente Lange - „Hellere lille og vågen end stor og doven“. Bønder var, med Langes ord, dovne og havde hang til druk.¹⁵ Det er blevet sagt om Jens Lange, at bønderne for ham ikke var andet end redskaber i godsejerens hænder¹⁶: uden en godsejer til at holde dem til ilden blev der intet arbejde gjort.¹⁷ Adelige godsejere så dem selv som fæstebøndernes fædre og rådgivere. Disse godsejere var i høj grad styret af at ville samfundet

det bedste.¹⁸ Lange skrev, at bønderne ikke egnede sig til at kommandere med karle og piger, da de selv var af samme stand som deres hjælpere.¹⁹ Lange var søn af forpagteren på Sorø ladegård og har ganske vist qua sin fødsel stået lidt over fæstebønderne, men for en gammeladelig mand har Lange stadig været af bondeæt. Med udtalelsen satte Lange sig i godsejerens sted – en position, som traditionelt indtil enevældens indførelse havde tilhørt adelsstanden. Derfor kan det med rimelighed antages, at Lange har overtaget det gammeladelige syn på bønderne.

Rødkilde gods blev i 1959 købt af Ejner Kronshage Rasmussen, og godset drives i dag af en efterkommer, cand.agro. Kim Rasmussen. Foto: Godsejer Kim Rasmussen.

Der er en anden måde at fortolke Langes tanker og motiver på. Lange kom med udtalelser, om at reformerne ville være samfundsgavnligt, og at bønderne fra naturens hånd var udstyret med fornuft.²⁰ Det er blevet påstået, at disse bemærkninger fra Langes side kun var skalkeskjul for at få reformer gennemført.²¹ At se mennesket som et væsen udstyret med fornuft er typisk for samtidens oplysningsfilosofi, hvor mennesket er fornufts-drevet, hvorimod dyrene alene er styret af drift.²² Drikkeri, hor og dovenskab må betegnes som drifter, som Lange og mange andre adelige godsejere mente, at bønderne for en stor del var styret af. Men Lange nævnte også fornuften i bønderne, hvilket må have betydet, at Lange anerkendte bønderne som værende menneskelige individer.²³

Langes reformer betød en kraftig stigning i produktionen og effektiviteten på Rødkilde. Lange havde overtaget godset og fået en personlig gæld på 12.000 rigsdaler. Kunne han ikke betale den, ville han gå fallit. Det var en trussel, man måtte tage alvorligt. Havde han været af gammeladeligt slægt, ville han have kunnet holde til nogle års underskud ved at tære på en evt. familieformue, men Lange, der var søn af en ridefoged, havde ikke denne mulighed. I stedet for en stor kapital havde Lange viden. Han besad et godt landbrugskendskab generelt, og via sin stilling som ridefoged på godset kendte han især til Rødkildes forhold. Han vidste, hvem af Rødkildes bønder, der var hurtige til at vige uden om, og hvem der arbejdede stabilt. Det har været en kæmpe fordel. Sagt med vor tids ord: Lange vidste, hvilke knapper han skulle

trykke på. Med til diskussionen hører, at man skal være varsom med at betegne godsejere som indpiskere og bønder som underkuede. Manglen på stabilitet på Rødkilde, grundet de mange auktioner, har måske betydet, at bønderne i perioder ikke har været under opsyn. Godsejeren havde flere gange solgt godset og givet op med hensyn til driften af jorden. Derfor var det naturligt, at da Jens Lange kom til Rødkilde og gennemførte store forbedringer af driften, blev godsets bønder utrygge, utilfredse og bange for forandringerne. Med vor tids øjne kan Lange let fremstå som usympatisk, men i datiden var han fremskridtets mand. Han var hård og kompromisløs, og arbejdet under ham har været et slid, men disse egenskaber hører vel ikke alene fortiden til? De gør vel ikke Jens Lange til ondskaben selv? Mange selvstændige sætter også i dag deres egen overlevelse på spil, så mon ikke de ofte spænder deres medarbejdere hårdt for?

Jens Lange døde i 1793 og havde på det tidspunkt opdyrket tre godser.²⁴ Rødkilde forblev i Langernes eje indtil 1891, hvor godset atter blev solgt. I 1959 købte Ejner Kronshage Rasmussen Rødkilde, og godset er endnu i denne families eje.

Noter

- 1 21. marts og 23. september.
- 2 Rødkilde Godsarkiv. Adkomster 2.pakke 1664-1884 16/12 1736 . Købekontrakt mellem Johan Lehn og Jens Lange.
- 3 *ibid.*
- 4 Feldbæk Ole: Den Lange Fred. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1700-1800 bd. 9. Nordisk Forlag og Gyldendals Forlag, 1990, s. 148.
- 5 Lange, Jens: Tanker om Land-Væsenets beste Indretning og deraf flydende Nytte, grundede paa Erfarenhed, forfattet d. 5.febr. 1759, Kbh. 1765 , s. 3-4.
- 6 *Ibid.*, s. 23.
- 7 Måleenhed som inddelte jorden efter dens beskaffenhed.
- 8 „lejes ud“ til godsets bønder, for en fast afgift i naturalier, senere penge en gang om året. Fæstet blev aftalt ved en kontrakt. Fæstekontrakten kunne, hvis godsejeren ønskede det, gå i arv til f.eks. fæstebondens søn.
- 9 Hoveri: markarbejde på godsejerens private hovedgårdsjord.
- 10 Lange, Jens: Tanker om Land-Væsenets beste Indretning og deraf flydende Nytte, grundede paa Erfarenhed, forfattet d. 5.febr. 1759, Kbh. 1765, s. 27-29.
- 11 *ibid.*, s. 50-51.
- 12 Overdrev: uopdyrket randområde i udkanten af en mark.
- 13 Hansen, Povl: „Jens Lange på Rødkilde og hans Bønder“. Årbog for dansk kulturhistorie 1892 s. 105-209, s. 162.
- 14 Rødkilde Godsarkiv: Skelforretninger, udskiftninger og udstyknings 1.pakke 1745-1868, udskiftningen for Ulbølle 1785.
- 15 Lange, Jens: Tanker om Land-Væsenets beste Indretning og deraf flydende Nytte, grundede paa Erfarenhed, forfattet d. 5.febr. 1759 Kbh. 1765, s. 10-12.
- 16 Thott, Otto: Allerunderdanigste uforgribelige Tanker om Commerciens Telstand og Opkomst.s. 171-216 udgivet i Glamann, Kristof og Oxenbøl, Erik: Studier i dansk merkantilisme. Omkring tekster af Otto Thott, Akademisk Forlag, Københavns Universitet. Institut for Økonomisk Historie, 1983, s. 175.
- 17 Henningsen, Peter: I sansernes vold – Bondekultur og Kultursammenstød i enevældens Danmark, bd.1. Landbohistorisk Selskab og Københavns Stadsarkiv, 2006, s. 507.
- 18 *Ibid.*, s. 466.
- 19 Lange, Jens: Tanker om Land-Væsenets beste Indretning og deraf flydende Nytte, grundede paa Erfarenhed, forfattet d. 5.febr. 1759 , Kbh. 1765, s. 26-28.
- 20 *Ibid.*, s. 20-21.
- 21 Henningsen, Peter: I sansernes vold – Bondekultur og Kultursammenstød i enevældens Danmark bd.1 Landbohistorisk Selskab og Københavns Stadsarkiv, 2006, s. 508.
- 22 Lübcke, Povl: Politikens Filosofileksikon, 1. udgave, Politikens Forlag, 1996, s. 324-325.
- 23 Lange, Jens: Tanker om Land-Væsenets beste Indretning og deraf flydende Nytte, grundede paa Erfarenhed, forfattet d. 5.febr. 1759 , Kbh. 1765, s. 22-23.
- 24 Rødkilde 1736, Flintholm i 1768 og i 1774 Løjtved.